

ler aldı; kısa zamanda Arapça ve Farsça'sını ilerletti. Bu arada eski tarzda şiirler yazmaya başladı. 1875'te telgrafçılık kurslarına katılarak telgrafçı oldu. 1876'da V. Murad'ın cülûsu üzerine bir cülûsiyye kaleme aldı. 1878'de Hey'et-i İslâhiyye ile Diyarbakır'a gelen Âbidin Paşa'nın yanına müsevvid* olarak girdi; onunlabirlikte Harput, Sivas ve Selânik'e gitti. Daha sonra Sis (Kozan) sancağı âşâr müdürlüğü ile Adana Âşâr Nezâreti başkâtipliği yaptı. Sırasıyla Leskovik, Kırşehir ve Trablusşam sancağı muhasebeciliklerinde, Ma'mûretülazîz (Elazığ) ve Erzurum defterdarlıklarında, Yanya ve İşkodra maliye müfettişliklerinde, Halep defterdarlığı ile Yemen maliye müfettişliğinde bulundu. Bu sırada "rütbe-i ulâ sınıf-ı sânisî" nişanı ile taltif edildi; 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra kendi isteği ile emekli oldu. Emekliye ayrıldıktan sonra Millî Tettebbûlar Encümeni, Tasnif-i Vesâik-i Târihiyye Encümeni başkanlığı ile Târîh-i Osmânî Encümeni üyeliği yaptı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi Tasnif Komisyonu'nun başkanında bulunduğu sırada da kendi adına izâfe edilen "Ali Emîrî Tasnifi"ni meydana getirdi. Aynı zamanda Vakıflar Nezâreti'ne uzun "vicdannâme"ler yazdı; eski eserlerin bakımsızlık ve ihmalini dile getirerek amme vicdanını temsil etti. 23 Ocak 1924'te öldü, mezarı Fâtih Camii haziresindedir.

Hayatı boyunca gittiği her yerde kitap toplayan Ali Emîrî Efendi, ilmî ve edebî faaliyetlerini emekliliğinden sonra daha da hızlandırmıştır. Bir ara, eski bir Oğuz şehri olan Cend'e kadar giderek birçok değerli eser ve vesika toplamış, Kırşehir muhasebecisi iken de masrafları kendisinden, işçiliği dervişlerince karşılanmak üzere Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı'nı tamir ettirmiştir. Orta seviyede bir şair, usta bir mûnekkit olan Ali Emîrî Efendi'nin asıl büyük yanı, hayatı boyunca toplamış olduğu paha biçilmez değerde kitaplardan oluşan kütüphanesini, Fatih'te Feyzullah Efendi Medresesi'nde kendi kurduğu Millet Kütüphanesi'ne bağışlamasıdır. Bu kütüphaneye çoğu nâdir ve tek nüsha olan 16.000 cilt eser vakfetmiş, ölümüne kadar da bu müessesenin müdürlüğünü yapmıştır. Ali Emîrî'nin önemli hizmetlerinden biri de Kâşgarlı Mahmud'un o zamana kadar ele geçmeyen meşhur *Dîvânü lugâti't-Türk* adlı eserini bulması ve ilim âleminin hizmetine sunmasıdır. Bütün bu faaliyetleri arasında biyografi ve tezkire türünde birçok eser kaleme

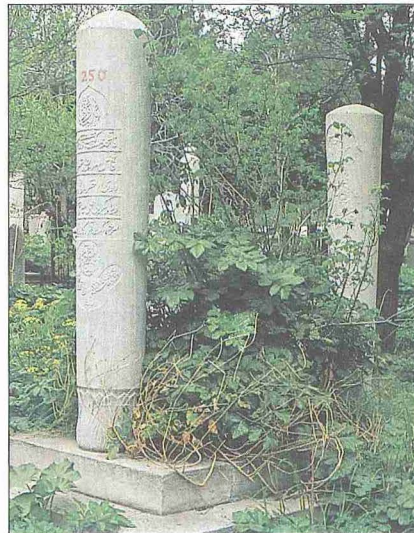
almış, bazı eski eserleri de "Nevâdir-i Eslâf" adı altında hâşiyelerle yeniden yayımlamıştır.

Belli başlı telif eserleri şunlardır: *Levâmiu'l-Hamîdiyye* (İstanbul 1312); *Cevâhirü'l-mülûk* (Osmanlı padişahlarının şiirlerini toplayan bu eserin sadece ilk fasikülü yayımlanmıştır, İstanbul 1319); *Tezkire-i Suarâ-yı Âmid* (Diyarbakır'da yetişen 217 şairin biyografisini ihtiva eden bu eserin yetmiş üç şairi içine alan sadece birinci cildi yayımlanmıştır, İstanbul 1327); *Mardin Mülûk-i Artukıyye Târîhi ve Kitâbeleri ve Sâir Vesâik-i Mühimme* (Ferdî Kâtib adıyla, İstanbul 1331); *Ezhâr-ı Hakikat* (İstanbul 1334); *Osmanlı Vilâ-yât-ı Şarkıyyesi* (İstanbul 1334); *İşkodra Şâirleri; Yanya Şâirleri; Diyarbakırlı Bâzı Zevâtın Terceme-i Halleri; Yemen Hâtürâtı; Osmanlı Şâirleri; Mir'âtü'l-fevâid* gibi sayısı otuz beş bulan diğer eserleri yayımlanmamış, bunların bazıları ise kaybolmuştur. Ayrıca yazma halinde bir de divanı vardır (Millet Ktp., Ali Emîrî, manzum, nr. 37, 38, 39).

Yayımladığı eserler ise şunlardır: Lütî Paşa'nın *Âsâfnâme'si* (İstanbul 1326); Bayâtî Hasan b. Mahmud'un *Câm-ı Cem-âyîn'i* (İstanbul 1331); Giyâseddin Nakkâş'ın *Acâibü'l-letâif'i* (İstanbul 1331).

Ali Emîrî Efendi ayrıca *Osmanlı Târîh ve Edebiyat Mecmuası* (31 Mart 1334 - Eylül 1336 arasında 31 sayı; *Târîh ve Edebiyat* adıyla 31 Ağustos 1338 - 31

Ali Emîrî Efendi'nin Fâtih Türbesi haziresindeki mezarı - İstanbul

Kânunuevvel 1338 arasında 5 sayı) ile *Âmid-i Sevdâ* (1908-1909, 6 sayı) dergilerini çıkarmış, gerek buralarda gerekse öteki bazı mecmualarda değerli makaleler yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Emîrî, *Tezkire-i Suarâ-yı Âmid*, İstanbul 1328, I, 65-98; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, I, 298-301; Babinger (Üçok), s. 437-439; Ergun, *Türk Şâirleri*, III, 1251; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul 1959, II, 139-142; Levend, *Türk Edebiyatı Târîhi*, s. 455-456; TCYK, s. 376-377; Ahmed Refik [Altınay], "Ali Emîrî Efendi-Hayat ve Âsâr", *TOEM*, I/78 (1340), s. 45-51; Ali Aksakal, "Ölümünün 60. Yılında Kitap Dostu Ali Emîrî Efendi", *TK*, XXII/250 (1984), s. 25-28; Muzaffer Esen, "Ali Emîrî Efendi", *İst.A*, II, 659-662; Fahri İz, "Ali Emîrî", *El² Suppl.* (İng.), s. 63; M. Serhan Tayşi, "Ali Emîrî Efendi", *TDEA*, I, 9.

M. SERHAN TAYŞI

ALİ EMİRİ EFENDİ KÜTÜPHANESİ

(bk. MİLLET KÜTÜPHANESİ).

ALİ el-ESVÂRİ

(على الاسوارى)

(ö. 240/854)

Mu'tezile'nin
önde gelen âlimlerinden.

İsfahan'ın Esvârî (veya Esvâriyye, bk. Yâkût, I, 190-191) köyüne mensup olduğu için bu nisbe ile anıldığı sanılmaktadır. Bazı kaynaklarda kendisinden Ebû Ali künyesiyle de söz edilir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Önceleri Mu'tezile âlimlerinden Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'a intisap ederek onun en seçkin öğrencileri arasında yer almışken daha sonra Bağdat'a gidip burada Nazzâm ile yaptığı münazaralar neticesinde onun fikirlerini benimsemiştir.

Mu'tezile'nin Basra ekolüne mensup olan Esvârî'ye göre Allah'ı zulme, yalana ve aslah* olanı terketmeye kadir olmakla vasıflandırmak câiz olmadığı gibi, müminlere ve çocuklara azap etmekle vasıflandırmak da mümkün değildir. Çünkü eksiklik ve ihtiyaç anlamı taşıyan bu vasıflar ulûhiyyet kavramıyla bağdaşmaz. Âlemdeki her şey Allah'ın ezeli ilmine göre meydana gelir. Hiçbir varlık ve olay bu ezeli bilginin dışına çıkamaz (bk. İbn Hazm, V, 64).

Ebû'l-Hüzeyl'in, "Allah, olmayacağını bildiği veya ortaya çıkmayacağını haber verdiği şeyleri de yaratmaya kadirdir"

şeklindeki sözlerine karşı çıkan Esvârî'ye göre bu husus şöyle ifade edilmelidir: "Allah eşyayı yaratmaya kadirdir ve Allah bir şeyin olmayacağını bilir veya ortaya çıkmayacağını haber verir." Esvârî, bu düşüncesiyle Allah'ın irade ve kudretini sınırladığı ve beşerî kudreti daha üstün gösterdiği iddia edilerek, muhalifleri tarafından tekfir edilmiştir. Ona göre insanın esas kalbinde bulunan ruhundan ibarettir. Ruhun görülmesi ise imkânsızdır (bk. Kādî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, XI, 311). Bazı mezhepler tarihi kaynakları, Esvârî'nin görüşlerini onun adına nisbetle Esvârîyye diye anılan bir fırkaya atfediyorsa da onun bir fırka teşkil edecek genişlikte taraftarlarının bulunduğu tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntişâr* (nşr. H. S. Nyberg), Kahire 1925 — Beyrut 1957, s. 23-24; Eş'arî, *Maķâlât*, İstanbul 1929, I, 203; II, 555, 559, 562; Kādî Abdülcebâr, *el-Muğnî* (nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî v.dğr.), Kahire 1382/1962, VI/1, s. 127; XI, 311; a.m.f., *el-Muħiṭ bi't-teklîf* (nşr. Ömer Seyyid Azmî—Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Kahire, ts. (ed-Dârü'l-Misriyye), s. 244; Bağdâdî, *el-Farķ* (Abdülhamîd), s. 151; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), V, 64; İsferyânî, *et-Tebṣir*, s. 44-45, 54-55; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 58; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî), Haydarâbâd 1961-66 — Beyrut 1400/1980, s. 257-259; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 190-191; H. S. Nyberg, "Mûtezile", *IA*, VIII, 760.

MUSTAFA ÖZ

ALİ EVLÂDİ

(اولاد علی)

H. Ali'nin
çocukları ve torunları.

H. Ali'nin çocukları konusunda değişik rivayetler bulunmaktadır. Genel olarak on dört oğlu ve on yedi kızı bulunduğu (bk. Taberî, V, 153-155) belirtilmekle birlikte erkek çocuklarının on yedi, kızlarının ise on sekiz (bk. Ya'kübî, II, 213), yahut küçük yaşta ölen Muhsin (Muhassin) hariç erkeklerin on dört, kızların da on dokuz olduğunu bildiren rivayetler de vardır (bk. İbn Sa'd, III, 19-20). Bu arada on bir oğlu ve on altı kızının bulunduğu da nakledilen haberler arasındadır (bk. Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 274). H. Ali'nin çocuklarını annelerine göre şöylece sıralamak mümkündür: 1. Yaşadığı müddetçe üzerine başka bir kadınla evlenmediği eşi H. Fâtıma'dan Hasan, Hüseyin, küçük yaşta ölen Muhsin, (büyük) Zeyneb ve (büyük) Ümmü Külsüm. 2. Ümmü'l-Benîn bint Hızâm-

dan Abbas, Ca'fer, Abdullah ve Osman. Bunların hepsi Kerbelâ'da öldürülmüş olup sadece Abbas'ın nesli devam etmiştir. 3. Leylâ bint Mes'ûd b. Halîl'den Ubeydullah ve Ebû Bekir. Hişâm b. Muhammed'e göre her ikisi de Kerbelâ'da öldürülmüştür. Muhammed b. Ömer ise Ubeydullah'ın Muhtâr es-Sekafî tarafından öldürüldüğünü, ikisinin de neslinin devam etmediğini belirtmektedir (bk. Taberî, V, 154). 4. Havle bint Ca'fer b. Kays'tan Muhammed b. Hanefiyye (Muhammed el-Ekber). 5. Esmâ bint Umeys el-Has'amîyye'den Yahyâ ve Muhammed el-Asgar. Her ikisinin de nesli devam etmemiştir. Aralarında Vâkıdî'nin de bulunduğu bazı tarihçilere göre Muhammed el-Asgar Hz. Ali'nin bir câriyesinden doğmuş ve ağabeyi Hüseyin'le birlikte Kerbelâ'da öldürülmüştür. 6. Ümmü Habîb bint Rebia'dan Ömer ve Rukiyye. Ömer seksen yaşına kadar yaşamış ve Yenbû'da vefat etmiştir. 7. Ümâme bint Ebû'l-Âs'tan Muhammed el-Evsat. 8. Ümmü Saîd bint Urve'den Ümmü'l-Hasan ve (büyük) Remle. 9. İsimleri bilinmeyen diğer zevcelerinden Ümmü Hânî, Meymüne, (küçük) Zeyneb, (küçük) Remle, (küçük) Ümmü Külsüm, Fâtıma, Ümâme, Hatice, Ümmü'l-Kirâm, Ümmü Seleme, Ümmü Ca'fer, Cümâne ve Nefise. Taberî'nin Vâkıdî'den naklettiğine göre Hz. Ali'nin nesli oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Abbas ve Ömer yoluyla devam etmiştir (bk. Taberî, V, 155).

Muhtelif Şii gruplar Hasan, Hüseyin ve bir süre için Muhammed b. Hanefiyye'ye ve bunların evlâdına biat ettiler. Hemen bütün Şii zümrelerin ortak kanaatine göre Ali neslinden gelen imamların hilâfeti nasla tayin edilmiş olup Hz. Peygamber adına İslâm ümmetinin meşrû idareçileridir. Müslüman çoğunluğunun biat ettiği diğer halifeler ise "gâsıp" durumundadır. Muhammed b. Hanefiyye ve oğlu Ebû Hâşim istisna edilirse ilk Ali evlâdının aşırılarla ilgilerinin bulunmadığı ve onların görüşlerini tasvip etmediği görülür. Bununla beraber mutedil Şii zümreler tarafından kendi adlarına istenen haklara ve iddia edilen hususlara da karşı çıkmamışlardır. Aslında onların halifelik konusundaki düşünceleri babaları Ali'den intikal etmiştir. Zira Peygamber ölüm döşeğinde iken onun, amcası Abbas'la yaptığı konuşmadan (bk. İbn Sa'd, II, 245-247) hilâfeti sadece kendilerine ait bir hak olarak düşündüğü anlaşılmaktadır. İlk

halife Ebû Bekir'e biat ederken de hilâfette hak sahibi oldukları halde kendileriyle istişare edilmediğini açıkça belirtmiştir (bk. Belâzürî, I, 582). Abbâsiler devrinde Halife Mansûr'a karşı Medine'de isyan eden en-Nefsüzzekiye Muhammed b. Abdullah'ın adı geçen halife yazdığı mektupta da (bk. Taberî, VII, 567) bu husus açıkça ortaya konulmaktadır. Özellikle Şii eğilimli şairlerden Kümeyt'in *Hâşimiyyât*'ı, Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmet ve mehdîliğini savunan Küseyyir'in şiirlerinde görülen Ali evlâdı ile ilgili motifler, I. yüzyılın sonu ile II. yüzyılın başlarında mutedil Şii çevrelerde yaygın olan düşünce ve hisleri aksettirmektedir.

Ali evlâdının pek çoğu felâketlere mâruz kalmış ve sıkıntılı bir hayat yaşamışlardır. Hz. Hasan babasından sonra yürüttüğü hilâfet görevinden Muâviye b. Ebû Süfyân lehine feragat etti. Bir müddet sonra karısı Ca'de bint Eş'as tarafından zehirlenerek öldürüldü (bk. Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zeheb*, III, 5-6; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, s. 73). Hz. Hüseyin ise yakınları ile birlikte Kerbelâ'da Emevî ordusu tarafından şehid edildi.

H. Hasan neslinden gelen ve halifelik iddiasında bulunan pek çok kişi devrin hâkim idarecileri tarafından en sert şekilde cezalandırılmıştır. 145 (762) yılında Medine'de isyan eden en-Nefsüzzekiye'den başka Basra'da kardeşi İbrâhîm (169/785-86) ve aynı dönemde Mekke'de Hüseyin b. Ali, Irak'ta Muhammed b. Tabâtabâ (199/814-15) ve aynı devrede Medine'de Muhammed b. Süleyman, ayrıca Basra'da Ali b. Muhammed, Yemen'de İbrâhîm b. Mûsâ (bk. İbnü'l-Esir, VI, 305), Taberistan'da Muhammed b. Zeyd (281/894) ve Hasan b. Ali (301/913-14) isyan edenlerden bazılarıdır.

Zühd ve takvâca diğerlerinden üstün olan Hüseyin neslinin ise daha az isyan ettiği görülmektedir. Onlar Kerbelâ Vakası'ndan sonra daha ziyade pasif kalarak merkezden uzak Mekke ve Medine gibi beldelerde yaşamayı tercih etmişler ve bu tavrın takıyye*ye daha uygun olduğunu savunmuşlardır. Zeynelâbidîn'in oğlu Zeyd 122 (740) yılında halkın hoşlanmadığı Emevî hilâfetine karşı isyan etti, fakat hareketi en sert şekilde bastırılarak öldürüldü. Daha sonra oğlu Yahyâ da aynı âkibete mâruz kaldı (126/744). Muhammed Bâkır ve oğlu Ca'fer es-Sâdik ilimle meşgul olmuşlar, herhangi bir isyana karışmamışlardır. Bu